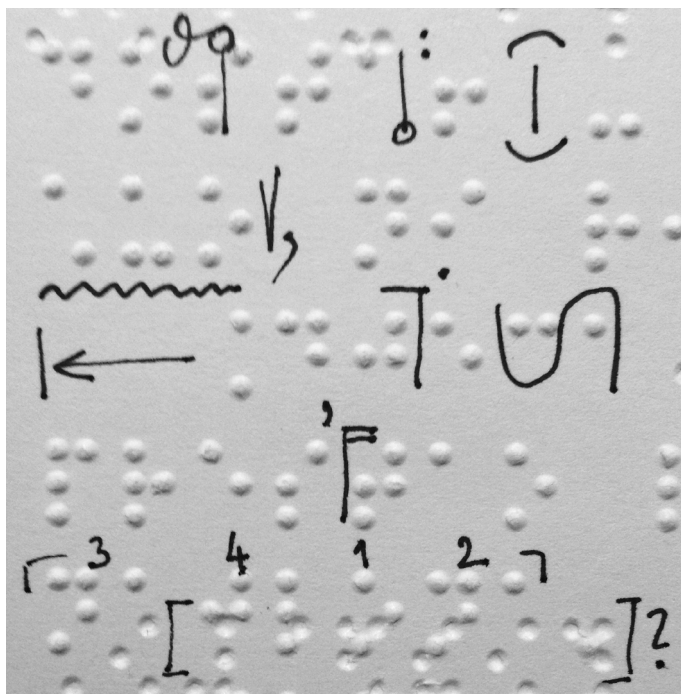

PRINCIPI PRIJE PRAVILA

Školski pravopisni priručnik

LEKTIRA
NARODU

ŠKOLEGIJUM
LEKTIRA
9

ŠKOLEGIJUM
LEKTIRA

9

Sandra Zlotrg i Klaudija Mlakić Vuković
PRINCIPI PRIJE PRAVILA: Školski pravopisni priručnik

Izdavač:
Mas Media Sarajevo
Fond otvoreno društvo BiH

Za izdavača:
Emina Šukalo
Dobriła Govedarica

Urednik biblioteke:
Nenad Veličković

Korektura:
Autorice

Saradnica na *Primjerima i Vježbama*:
Đenana Herco

Dizajn-koncept:
Asim Đelilović

DTP:
Boriša Gavrilović

Tiraž:
2000 primjeraka

Sandra Zlotrg i Klaudija Mlakić Vuković

PRINCIPI
PRIJE PRAVILA
Školski pravopisni
priručnik

Sarajevo, 2016.

Sadržaj

PREDGOVOR

9

UVOD

17

I PRAVILA

21

VELIKO I MALO SLOVO

23

PISANJE GLASOVA

29

Glas *h* 29 / Glas *j* 32 / Pisanje *ije/je* 33 / Glasovi *č, ć, dž, đ* 38

(NE)BILJEŽENJE GLASOVNIH PROMJENA

42

Jednačenje suglasnika po zvučnosti 42 / Jednačenje
suglasnika po mjestu tvorbe 45 / Ispadanje (gubljenje)
suglasnika 46 / Promjena *l u o* 46

SASTAVLJENO I RASTAVLJENO PISANJE RIJEČI

49

ZNAKOVI INTERPUNKCIJE (PRAVOPIISNI ZNACI)

53

Znak . (tačka ili točka) 53 / Znak ? (upitnik) 54 / Znak !
(uskličnik ili uzvičnik) 54 / Znacii ??? i !!! (kombinacije
upitnika i uzvičnika) 55 / Znak , (zarez) 55 / Znak : (dvije
tačke, dvotočka, dvotačka) 58 / Znak ; (tačka i zarez,
tačka-zarez, točka sa zarezom) 58 / Znak ... (tri tačke,
trotočka) 59 / Znak – (crta ili crtica) i znak - (crtica ili
spojnica) 59 / Znak / (kosa crta) 62 / Znak ' (apostrof ili
izostavnik) 62 / Zagrade 63 / Navodnici 63 / Bjelina ili

razmak 66

SKRAĆIVANJE RIJEČI

67

Skraćenice ili kratice 67 / Akronimi ili pokrate 68

PISANJE BROJEVA

70

PISANJE RIJEČI IZ DRUGIH JEZIKA

72

FORMATIRANJE TEKSTA

75

CITIRANJE

78

DODATNI ALATI

81

KULTURA GOVORA

83

Formalni stil 88

II PRIMJERI

93

VELIKO I MALO SLOVO

96

PISANJE GLASOVA

100

Glas *h* 100 / Glas *j* 101 / Pisanje *ije* ili *je* 102 / Glas *č* 104 /
Glas *ć* 106 / Glas *dž* 107 / Glas *đ* 108

(NE)BILJEŽENJE GLASOVNIH PROMJENA

109

Jednačenje suglasnika po zvučnosti 109 / Jednačenje
suglasnika po mjestu tvorbe 112 / Gubljenje suglasnika
113 / Promjena *l* u *o* 114

SASTAVLJENO I RASTAVLJENO PISANJE RIJEČI

116

Imenice 116 / Pridjevi 117 / Zamjenice 118 / Prilozi 119 /
Prijedlozi 120 / Brojevi 120 / Uzvici / usklici 121 / Veznici
121 / Riječce / čestice / partikule 122 / Glagoli 122

SKRAĆIVANJE RIJEČI

123

Skraćenice ili kratice 123 / Akronimi ili pokrate 125

III VJEŽBE

127

VELIKO SLOVO

129

PISANJE GLASOVA

134

Glas *j* 134 / Glas *h* 135 / Pisanje *ije/je* 137 / Glasovi *č, ć, dž, đ*
140

(NE)BILJEŽENJE GLASOVNIH PROMJENA

144

SASTAVLJENO I RASTAVLJENO PISANJE RIJEČI

146

ZNAKOVI INTERPUNKCIJE

148

SKRAĆIVANJE RIJEČI

153

PISANJE BROJEVA

155

VJEŽBE ZA KRAJ

157

RJEŠENJA

159

POJMOVNIK TERMINA

171

IZVORI I LITERATURA

177

PRAVA I ZAHVALNOST

179

Predgovor

O LEGO-KOCKAMA I DRESURI

Pravopis je zbirka uputstava o tome kako treba *pravo* pisati, gdje prilog *pravo* znači *ispravno*. O tome šta je ispravno, a šta neispravno pisanje odlučuju stručnjaci koji proučavaju jezik i poznaju njegove osobine i zakonitosti. Da bi neko bio stručnjak za jezik, on mora, školujući se, naučiti kako jezik *radi* (kao što inženjeri uče kako rade mašine, ili kao što ljekari uče kako radi tijelo). Stručnjak za jezik, drugim riječima, zna kako riječi nastaju, kako se povezuju u rečenice, kako ih ljudi koriste, kako se tokom upotrebe mijenjaju, a sve to da bi ga čuvali od kvarenja i učinili da radi bolje, najbolje što može.

Pokvaren jezik, onaj kome treba popravak, jeste jezik koji ne radi dobro. A jezik ne radi dobro onda kada se ljudi njime sporazumijevaju s teškoćama, ili kad se ne razumiju, ili pogrešno razumiju, pa onda jedni drugima ne vjeruju, jedni u druge sumnjaju, jedni se drugih boje te na kraju, zbog svega toga, jedni druge mrze i ubijaju.

Stručnjaci za jezik, jednako kao i ljekari ili inženjeri, mogu griješiti, namjerno ili nenamjerno. Nenamjerno, iz neznanja, ili lijenosti, a namjerno kad griješeći mogu ostvariti neku korist za sebe. Ljekar može pacijentu dati loš lijek, jer ga proizvođač lijekova nagrađuje za svaki (loš) lijek koji se proda. Inženjer može napraviti atomsku bombu jer dok je pravi neće morati da puže s puškom po blatu.

Stručnjaci za jezik griješe kad popravljaju jezik tako da ljudima služi da bi se po njemu prepoznavali i razdvajali, umjesto da njime razgovaraju. Kad to čine namjerno, onda imaju koristi od toga što prodaju knjige napisane na tom jeziku, koje ljudi kupuju jer na drugim jezicima ne znaju čitati.

U tvojoj zemlji, Bosni i Hercegovini, navodno postoje tri jezika, i veliki broj stručnjaka zaposlen je na tome da piše knjige, novine, zakone, reklame i, to se tebe najviše tiče, udžbenike na jednom od ta *tri jezika* – bosanskom, hrvatskom ili srpskom. Kažemo navodno, jer to nije istina. U Bosni i Hercegovine ne govore se tri jezika, nego samo jedan, koga Hrvati zovu hrvatski, Srbi srpski, a Bošnjaci bosanski. To možeš sasvim lako provjeriti. Razgovaraj s nekim ko nije iz tvoje *nacije*, pa ćeš vidjeti da se sasvim dobro razumijete. Možda će ti neke riječi biti nepoznate, ili će ti naglasak biti malo čudan, ali vam sigurno neće trebati *Google Translate*.

Uostalom, i neki tvoji rođaci, možda i baka, nana ili djed govore čudno i koriste neke riječi koje ne poznaješ. Niko ne zna sve riječi svog jezika, ali ih je svako sposoban naučiti i koristiti lako i brzo, jer maternjem jeziku, za razliku od drugih, zna pravila čak i ako nije stručnjak za jezik. Jer se pravila maternjeg jezika uče i prije škole, onako kako se uči hodati ili razlikovati krug od kvadrata. To što možda ne znaš kako se zove složena rečenica u kojoj su proste povezano veznikom *ili* – ne znači da tu rečenicu nećeš koristiti u govoru i da se njome nećeš sporazumijevati uspješno.

Ako za cilj učenja jezika u školi postavimo uspješno sporazumijevanje (bilo govorom ili pisanjem), onda bi za svaku stvar koju o jeziku učimo trebalo da se pitamo: zašto nam je ona važna, kako ću se bolje sporazumijevati s drugim ljudima, kako ću ja bolje razumijevati njih i kako će bolje oni razumjeti mene? (Ovdje mislimo i na ljude s kojima razgovaramo i na ljude čije riječi i rečenice čitamo.)

Jedan od odgovora, ne jedini, jeste i ovaj: tako što ću naučiti da govorim i pišem jasno, tako da govorom i pisanjem ne zbunjujem druge, da ih ne omalovažavam čineći da misle kako su inferiorni (manje vrijedni) zato što me ne razumiju sasvim.

Osnovni cilj govorenja i pisanja treba biti saopštavanje misli, a ne izražavanje pripadnosti nekoj grupi, klasi ili kasti. A da smo taj cilj ostvarili, možemo znati tek onda kad vidimo da su oni kojima smo je saopštili našu misao tačno čuli, pročitali i razumjeli. Jezik se, i to je jako važno da ne zaboraviš, uči da bi se koristio u životu, a ne da bi se rješavao na testovima.

Uzalud nam stotinu petica iz gramatika i pravopisa, ako na kraju nemamo s kim da razgovaramo, bilo zato što nas drugi ne razumiju ili zato što unaprijed znaju šta mislimo i šta ćemo reći.

Prenositi svoje misli govoreći nije isto kao činiti to pišući. Dok govorimo, osoba kojoj govorimo je prisutna i prateći njene reakcije (od izraza lica do upadica) mi možemo dosta lako shvatiti kad joj nije baš sasvim jasno šta joj to govorimo. Pa onda to ponovimo, ili kažemo drugačije, ili krenemo sve ispočetka... Čak i kad ne govorimo sasvim pravilno, kad gutamo glasove, kad izostavljamo riječi, uglavnom se dosta dobro razumijemo. Jer se dok govorimo gledamo i slušamo, i jer raspolažemo i drugim bitnim informacijama koje se u samom govoru ne pojavljuju.

Sa pisanjem je drugačije. Često ne znamo kome pišemo i ne možemo baš mnogo uticati na to ko će sve čitati to što smo napisali. U privatnoj prepisci ne posvećujemo mnogo pažnje pravilima, jer znamo da će osoba kojoj pišemo obraćati pažnju uglavnom na ono šta pišemo. I neće se previše žaliti na greške, osim ako zbog toga *kako* smo nešto napisali ona ne bude u stanju da shvati *šta* smo napisali.

Ali u komunikaciji koja nije privatna, u kojoj se obraćamo nepoznatim ljudima, koji neće imati previše strpljenja i simpatija za naše nonšalantno (neuredno) pisanje, nekog reda mora biti. Neka pravila se moraju ustanoviti i poštovati. Pravila o pisanju – pravopis – potrebna su nam i korisna jer nam olakšavaju komunikaciju između većeg broja ljudi, od kojih se mnogi međusobno ne poznaju. Najčešće se taj broj podudara s brojem govornika nekog jezika.

Kao i sva pravila, pogotovo ako ih ima mnogo, i ova nije lako naučiti. Škole i nastavnici troše mnogo vremena na to da daci tim pravilima ovladaju. Rezultati nisu očaravajući, jer ih veliki broj ljudi nakon završenog školovanja i dalje ne zna. Zašto je tome tako?

Odgovor na to pitanje ne može biti jednostavan i kratak, jer bi zahtijevao najprije jednu iscrpnu analizu našeg školstva. Ali bi sigurno uključio i ovih nekoliko razloga.

1. Značaju pravopisa nastavnici pristupaju kruto, činovnički, pravnički. Pravila su pravila, izuzeci su izuzeci, tačka. Oni tako čine jer im je tako lakše. Pravopis je idealno oruđe za *objektivno* ocjenjivanje đaka: pola boda, dva boda, ukupno bodova, ocjena.

2. *Znanje* pravopisa omogućava nekim nastavnicima da na njemu grade autoritet. Nešto što oni znaju dobro, jer ponavljaju svake godine, nakon što su to sve učili u osnovnoj, pa u srednjoj, pa na fakultetu (koje traćenje vremena!), a djeca znaju nesigurno, čini nastavnike superiornim u toj najprostijoj vrsti znanja (pamćenju pravila). Poučavanje

pravopisa izvor je moći koja se u svakom trenutku može okrenuti protiv nemirnih ili nepokornih đaka. Kao takvo, ono ne potiče i ne razvija kritičko mišljenje i na duže staze ne može dati rezultate.

3. Nastavnici u pravilu (čast izuzecima) ne dovode u pitanje kvalitet nastavnih planova i opravdanost obrazovnih ciljeva. Oni ne vide, ili se prave da ne vide, skriveni kurikulum koji pred školu postavlja zadaću da oblikuje buduće glasače aktuelne vlasti. Ne propitujući jezičku politiku koja rezultira pravopisima, oni staju na stranu jačeg, države, a protiv slabijih, djece. U takvom odnosu snaga niti djeca imaju motiva da uče pravopis niti nastavnici imaju razloga da ih pravopisu nauče.

4. Pravopis se poučava apstraktno, izvan realnih i mogućih situacija, najčešće na primjerima koji su banalni, uprošćeni i iz kojih se ne vidi zašto su ta pravila potrebna i važna. A tako se radi, između ostalog, zato jer za neka pravila odgovora niti nema. Naprosto nisu važna, postoje radi sebe samih, tek da neka jezička pojava ne bi ostala bez pravila.

5. Autori pravopisa, imajući za cilj da svoj *jezik* odvoje od *jezika* druga dva *konstitutivna* naroda u Bosni i Hercegovini, poklanjaju veću pažnju kvazilingvističkim opravdanjima svojih odluka nego lingvistički utemeljenim argumentima. Đaci i intuitivno mogu osjetiti nelogičnost takvog mišljenja i odustati od napora da ga razumiju i prihvate.

6. Roditelji, poučeni vlastitim iskustvom (velika većina) znaju da pisanje nije aktivnost koja zauzima značajno mjesto u životu odraslog čovjeka, osim pisanja molbi i sve kraćih spiskova za pijacu, i ne podstiču iskreno djecu da se učenju pisanja ozbiljno posvete.

7. I najzad, zašto bi pravopis bio važan u državi u kojoj nije važno pravo?

Priručnik koji se ovdje nudi đacima (ali i roditeljima, i nastavnicima) ima za cilj da djeci olakša učenje nekih osno-

vnih pravila formalnog pisanja. On je u tom smislu prilagođen djetetu uzrasta osnovne škole ne samo obimom građe nego i stilom objašnjavanja. Poglavlja prate osnovne teme *velikih* pravopisa, ali se prije samih pravila pokušava objasniti zašto su kao takva uopšte potrebna. Pravila se prvo daju načelno i kao takva stoje iznad *lingvopolitičkih* rješenja nacionalnih pravopisa. Ali, njihova se rješenja ne ignorišu, jer je upravo ignorancija sredstvo kojim se oni služe.

Tako, naprimjer, čak nakon što razumije *princip*, biva obaviješten o različitim primjenama ili tumačenjima tog principa (velikim slovima označene su tri pravopisne norme B – bošnjačka (bosanskog jezika), H – hrvatska (hrvatskog jezika) i S – srpska (srpskog jezika)):

Razlike u pravopisnim rješenjima:

B: *Austro-Ugarska monarhija* (jer su i Austrija i Ugarska ravnopravni dijelovi monarhije)

H: *Austro-Ugarska Monarhija* (jer je vlastito ime pa se sve piše velikim slovom)

S: *Austrougarska monarhija* (jer se shvata kao opisno ime, a ne kao zvanični naziv)

Tako ovaj priručnik može biti od jednake koristi svim đacima u Bosni i Hercegovini, bez obzira na to kako su im rekli da im se maternji jezik zove i po kojem/čijem nastavnom planu pohađaju nastavu. On nema namjeru istisnuti ili zamijeniti važeće pravopise, ali ih želi dopuniti tamo gdje su ostajali lukavo nedorečeni. To će sigurno iritirati mnoge aktere u ovoj igri oko zauzimanja *praznog mesta detetovog uma* (Kodelja 2002) i možda ujediniti sve tri *nacionaligvistike* u jedinstvenom odbijanju da ovakav priručnik pripuste svojim školskim zabranama. Ali svaki odgovoran roditelj ili staratelj, koji ne želi indoktrinirati svoje dijete i ne dozvoljava da to čine drugi, ne bi trebalo da se povede za galamom koja će se možda povodom ovog priručnika dići u tim trijažnim centrima.

U toj galami razabraće se, najprije, zgražanje što norma nije ujednačena, pa se u istom pasusu miješaju točka i tačka, historija i istorija, afrikat i afrikata. Već vidimo ta stroga profesorska lica kako se odozgo iz svojih akademsko-partijskih loža mršte na ovaj *amaterski* pokušaj da se dovede u pitanje njihov koncept jezičko-etničke čistoće. Zaista, šta je tako strašno u miješanju jezičkih normi? Je li to presedan koji se ne može dopustiti, jer bi onda i bračno miješanje mladih bilo lakše zamislivo?

Zašto onaj ko kaže na početku rečenice ugao ne smije na njenom kraju reći kut? Šta ta *greška* o njemu govori – da nije dobar ni srb ni hrv, ili da je ostao neuk i nepismen, što oboje izlazi na isto: da licencu za učenost i pismenost daje nacionalizam, a ne lingvistika. Pa nepismenost više nema veze s pismom nego s poslušnošću.

Ovaj priručnik ne želi pripomoći trenutnoj inerciji koja učenju pravopisa, i uopšte učenju jezika, pristupa kao programu dresure slobodnog i kreativnog uma. On prosto ne pristaje na nastavu maternjeg jezika čiji će rezultat biti ovaj koji živimo: da djeca u Bosni i Hercegovini ne znaju da je direktor isto što i ravnatelj. Kad bi riječi zamislila kao legokocke, ta djeca sigurno ne bi imala ništa protiv da umjesto jedne kantice istih imaju tri kantice različitih. Dvorci bi bili veći i imali bi više vrata i prozora.

Prolazeći skupa s djetetom kroz ovaj priručnik, odrasla osoba odgovorna za razvoj i obrazovanje mladog bića imaće priliku da se zapita: kako je ona učila taj isti jezik, s kojim ciljem (ako ga je uopće bila svjesna) i kako je, ako je, taj cilj postignut. To bi, međutim, trebalo da bude samo prvi korak u nizu pitanja o ciljevima koje ovdašnje školstvo pred sebe postavlja i o načinu na koji ih ostvaruje. Odgovor bi na kraju morao biti šokantan za svakoga ko nije o tome ranije mislio nego je blaženo vjerovao da školstvo vode stručni ljudi koji svoj posao rade u najboljem interesu djece.

Školstvo, naime, vodi onaj starac iz Domanovićeve priče Firer.

Možda sada nije najbolji trenutak da mu se prkosi, dok kao Voldemor raste, jača i okuplja oko sebe Dementore i Smrtoždere. Ali to se ne može ne činiti, želi li se biti roditelj, ili nastavnik. Takvim roditeljima, i takvim nastavnicama, s radošću i zadovoljstvom preporučujemo ovaj pravopisni priručnik BHS jezika.

Nenad Veličković

UVOD

Pravopis je knjiga u koju zavirimo kada imamo dilemu: cvijetni ili cvjetni, u stvari ili ustvari. Obično ima dva dijela: dio sa pravilima i rječnički dio (sa riječima u kojima su razriješeni neki pravopisni problemi). Učenici i učenice ga koriste kao udžbenik. Međutim, koriste ga i nastavnici i nastavnice jezika, i to ne više kao udžbenik, nego više kao podsjetnik. Kada žele provjeriti kako se neka riječ piše, kada se žele podsjetiti pravila kako bi ga lakše mogli nekome objasniti i u situacijama kada se trebaju pozvati na *autoritet* da bi dokazali da se nešto piše ovako ili onako. To je objašnjenje zašto pravopis obično imaju svi u svojoj kućnoj biblioteci, bez obzira na to čime se u životu bave.

U tome je caka. Iako je namijenjen svima, pravopis se ipak obraća onima koji znaju šta je padež, apozicija, aorist, kratkosilazni akcent... Zbog toga što koristi termine i što su pravila formulirana kao naredbe (nekad i blaže, kao prepo-

ruke), pravopis se shvata kao autoritet čije se naredbe izvršavaju bez pogovora.

Ova knjiga nije autoritet i obraća se Tebi, učenici ili učeniku osnovne škole. Jezik smo pojednostavili, a termine na kraju knjige objasnili (iz gramatike ćeš već naučiti koja su to četiri akcenta). To znači da ovu knjigu nećeš koristiti kao *dokaz* da se nešto piše ovako ili onako, nego kao vodič kroz postojeće, *velike*, važeće pravopise.

U prvom dijelu data su pravila uobličena kao *pravopisni principi*. Poglavlja prate naslove iz *velikih* pravopisa: prvo govorimo o pisanju velikog i malog slova, onda o pisanju glasova i bilježenju i nebilježenju glasovnih promjena. Potom o znakovima interpunkcije (onim osnovnim) te o skraćivanju riječi. Nakon pravopisnih principa dati su izuzeci, i razlozi zašto izuzeci postoje, te su nabrojane, ako ih ima, razlike u pravopisnim rješenjima *velikih* pravopisa. I tu su objašnjeni razlozi zašto je moguće da postoje različita rješenja.

Insistirajući na pravilima, a ne na izuzecima, na razlozima, a ne na naredbama, podstičemo te da razmišljaš o tome *kako* jezik koristiš. (Učenje riječi koje ne odgovaraju našem jezičkom osjećaju rezultira greškama kakve su *opščina*. *Opščina* ili *opština*, nije pitanje pravopisa.)

Posebno poglavlje je pisanje brojeva. Tu je na jednom mjestu skupljeno sve što se na različitim mjestima može naći u *velikim* pravopisima. Pisanje riječi iz drugih jezika osmišljeno je kao uvod u veliku temu posuđivanja riječi i prenošenja imena iz stranih jezika i drugačijih alfabeta.

Formatiranje teksta je poglavlje koje se obraća vama koji školske eseje češće kucate nego što pišete. Obraća se mladima koji nauče kako se razmak stavlja poslije tačke i zareza, a to nekim čudom zaborave kada se dopisuju na Facebooku.

Citiranje je također tema koju nećeš naći u svakom pravopisu, iako bi je svaki pravopis morao obraditi. Važna je jer